

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ІСТОРИЧНА ГРАМАТИКА
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

*Навчально-методичний посібник
для студентів філологічного
факультету*

Видання п'яте, виправлене й доповнене

Кривий Ріг
2018

М. Вербовий. Історична граматики української мови: Збірник вправ та текстів/ Навчально-методичний посібник для студентів філологічного факультету всіх форм навчання. — Кривий Ріг, 2018. — 37 с.

Видання покликане допомогти студентам у засвоєнні курсу *Історичної граматики української мови*. Головна увага у посібнику спрямована на вироблення навичок правильного розуміння а) причин виникнення та особливостей розвитку фонетичних явищ української мови; б) шляхів еволюції граматичної будови нової української мови; в) найголовніших ознак синтаксичних конструкцій старо-, середньоукраїнської мови у зіставленні з новою українською мовою. Це підготує майбутніх учителів української мови до осмисленого сприйняття і міцного засвоєння курсів “Сучасної української літературної мови”, “Історії української літературної мови”.

*Рекомендовано до друку Вченою радою університету,
протокол № 5 од 09 грудня 1999 р.*

Рецензент — Качайло К. А., *доцент кафедри української мови
Криворізького державного педагогічного університету*

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Курс *Історичної граматики української мови* як навчальна дисципліна, його предмет та завдання. Зв'язок курсу з іншими навчальними дисциплінами.
2. Основні джерела історичного вивчення української мови. Коротка характеристика найважливіших пам'яток XI—XVIII ст.
3. Питання походження української мови.
4. Проблеми періодизації історії розвитку української мови.
5. Загальна характеристика фонологічної системи праслов'янської мови VI—VII ст. Закон відкритих складів. Принцип висхідної звучності.
6. Пом'якшення приголосних під впливом наступного *j:
- зміна сполучень *gj, *kj, *chj; — зміна груп *zj, *sj; — зміна сполук *dj, *tj.
7. Палаталізація груп приголосних під впливом наступного *j:
- зміна сполучень *zdj, *zgj, *skj, *stj; — зміни губних.
8. Перехідне пом'якшення задньоязикових приголосних: перша, друга та третя палаталізації. Фонетичні умови, час розвитку явища; наслідки для української мови.
9. Зміна [je] в [o] на початку слова.
10. Історія носових голосних **а** та **я**.
11. Рефлекси сполук [*ort], [*old] на початку слова.
12. Розвиток повноголосу. Фонетичні умови, час розвитку явища; наслідки для української мови.
13. Розвиток звуку [o] з початкового [a] у запозичених словах.
14. Загальна характеристика фонологічної системи української мови кінця X — початку XI ст.
15. Редуковані голосні, їх звукове значення, позиції.
16. Рефлекси редукованих; редуковані у сполученні з плавними [p], [л]; умови розвитку другого повноголосу.
17. Редуковані голосні [i], [ы].
18. Припинення дії закону відкритого складу; занепад редукованих.

19. Наслідки занепаду редукованих для фонологічної системи української мови.

20. Занепад редукованих. Перебудова структури складу. Вставні та випадні [e], [o] (історичний коментар, наслідки цих явищ для сучасної української літературної мови).

21. Спрощення в групах приголосних української мови.

22. Чергування голосних [e], [o] із \emptyset в українській мові (історичний коментар).

23. Подовження етимологічних [e], [o], причини виникнення цього явища, його розвиток та наслідки для сучасної української мови.

24. Перехід [e] в [o] після шиплячих та j.

25. Історія звука **ѣ**.

26. Історія етимологічних [i], [ы].

27. Доля праслов'янських сполук **ьl+приголосний/ *ьl+приголосний* в українській мові (зміна [л] на [в]).

28. Депалаталізація приголосних.

29. Іменник. Основні граматичні категорії староукраїнського іменника.

30. Типи відмін іменників української мови та провідні фактори їх становлення.

31. Історія відмінкових закінчень іменників I відміни.

32. Історія відмінкових закінчень іменників II відміни.

33. Історія відмінкових закінчень іменників III відміни.

34. Історія відмінкових закінчень іменників IV відміни.

35. Загальна характеристика староукраїнського займенника.

36. Історія розвитку форм особового та зворотного займенників.

37. Загальна характеристика прикметника. Історія форм іменних прикметників.

38. Історія форм займенникових прикметників. Творення вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників.

39. Загальна характеристика числівників. Історія форм українського числівника (назви першого десятка).

40. Загальна характеристика українського дієслова. Типи дієслівних основ. Тематичні й атематичні дієслова.

41. Історія дієслівних форм теперішнього часу (тематичні, атематичні дієслова).

42. Аорист як одна із форм минулого часу староукраїнського дієслова (творення, історія).

43. Імперфект як одна із форм минулого часу староукраїнського дієслова (творення, історія).

44. Перфект як одна із форм минулого часу староукраїнського дієслова (творення, історія).

45. Плюсquamперфект як одна із форм минулого часу староукраїнського дієслова (творення, історія).

46. Історія форм майбутнього часу староукраїнського дієслова.

47. Історія форм наказового способу староукраїнського дієслова.

48. Історія форм умовного способу староукраїнського дієслова.

49. Історія інфінітива та супіна в українській мові.

50. Основні структурні й значеннєві розряди прислівників староукраїнської мови; розвиток прислівникової системи української мови.

51. Службові частини мови (прийменники, сполучники, частки, вигуки).

52. Загальна характеристика розвитку основних типів простого й складного речень. Зворот “*давальний самостійний*”.

* * *

В П Р А В И

1. У словах української мови вкажіть звуки, що виникли внаслідок палаталізацій приголосних праслов'янської мови.

Жона, квітнути, грішний, вражий, ціна, пишу, князь, кричати, ручка, ніжка, мішок, цезар, цілий, жати, весь, молодець, розлучити, кожа, муж, тріщати, ніч (всенощна), зіззда, цвіт, жити, ніж, насадження, перехожий, сторожа.

2. Знайдіть чергування звуків у словах та поясніть історичну причину постання цих змін у сучасній українській літературній мові:

пам'ять : поминати; ім'я : імені; сім'я : сімені; розтяти : розітну; жати : пожинати : жну : жнець; дуги : надимати : дму; клястися : клянусь.

3. Подайте історичний коментар до чергування приголосних у словах:

ловити : ловля, сухий : суша, мокнути : мочу, носити : ноша, світити : свіча, чистити : чищу, скакати : скачу, їздити : ї...у, сидіти : сид..., просити : про..., носити : но..., возити : во..., ходити : ход..., писати : пишу, сторожити : сторож, дружити : друг, любити : люблю, дорога : (на) доро...і, свистіти : сви..., ворушити : ворушу.

4. За праслов'янськими формами відтворіть староукраїнські слова

**oldii*

**olkъti*

**orvъno*

**ortai*

**gordъ*

**vornъ*

**voldeti*

**krikęti*

**cęть*

**rustjQ*

**nozjōs*

**oki*

*ordlo
*orbota
*orsti
*olnъ

*dadjъ
*morje
*gvězda
*otъkъ

*rekti
*mazjQ
*jezdjQ
*konjōs

5. З'ясуйте походження початкового голосного [o] чи причину збереження початкового звука [a] у таких словах:

Олександр, Оксана, Овдій, Ольга, Овксентій, Олег, Олексій, Олена, Онисим, Опанас, Орина, Остап, Охрім, Онопрій, Андрій, Арсен, Антін, Архип.

6. Поясніть, чому на початку таких слів збереглася сполука [je] (є):

Європа, єгер, єдиний (єднання, єдність), єдинокровний, єлей, єресь, єретик, єхидний, євангеліє, євшан, Єва, есаул, європейець.

7. Визначте позиції редукованих голосних.

гънати, сънъмъ, мъного, жьньць, съзъвати, пьпърць, ръпътъ, вьсь, дьнь, сънъ, къто, чъто, пълкъ, тьща, тьсть, чьстьныи, мъхъ, съто, пьсьць, однажьды, зърно, вьшьли, стькло, дъхноути, лъжьккъ, дьньсь, мъгла, пълнъ, хрьвьтъ, вьрхъ, сътьникъ, лъгъккъ, мънѣ, пьнь, вьзати, събрати, събрати, къдѣ, пьстрыи, оутка, осьль, съдоровъ, бьчела, сътьню, коупць, постълъ.

8. З'ясуйте якість голосних звуків, позначених буквами *и, ъ*.

костии, кънигы, гостии, бытик, костию, мирь, лити, лню, брати, жити, людик, гости, играти, вити, пити, пню, бню, замлъ, пии, лии, оубница, синии, иногда, биеть, желаник, веселик, Марниа, житик, мыи.

9. Запишіть слова староукраїнською мовою, поділіть їх на склади; поясніть відмінності у складоподілі та якості складів слів нової- і староукраїнської мов.

сон —
молотьба —
день —
плід (плід) —
стол (стіл) —
пес —

топтати —
дно —
мельник —
жнець —
котка (кіт) —
овець —

10. Подайте староукраїнські форми до таких слів:

лев —
комар —
гортань —
хвіст —
ніс —
він —
кінець —

кінь —
дім —
синок —
слово —
глибокий —
широкий —
кіготь —

11. Від поданих форм утворіть сучасні (усно) та з'ясуйте причину появи вставних звуків [e], [o] у цих словах.

бобрь : **бобра**; **вѣбрь** : **вѣтра**; **жеравль** : **жеравля**; **огнь** : **огни**;
осмь : **осми**; **свекрь** : **свекра**; **оузль** : **оузла**; **весло** : **весль**; **земла**
: **земль**; **оугль** : **оугли**; **зьрно** : **зьрнь**; **сестра** : **сестръ**; **сосна** :
соснъ; **вѣдро** : **вѣдръ**; **вихрь** : **вихри**; **корабль** : **корабли**.

12. У наведених словах поясніть історичну природу чергувань [e], [o] з Ø.

Жнець : *женця*; *Кролевець* : *Кролевця*; *сон* : *сну*; *книжок* :
книжка; *пісок* : *піску*; *борець* : *борця*; *мішок* : *мішка*; *сотий* :
сто; *посол* : *посла*; *творець* : *творця*; *палець* : *пальця*; *соска* :

ссати; замок : замка; осел : осла; праведний : правда; швець : шевця; перстень : персня; хребет : хребта.

13. У поданих словах поясніть походження звука [o].

Око, полк, жовтий, один, поле, блоха, товстий, чорний, толк, канон, свекор, лоб, народ, брова, гордий, моху, вогонь, сон, нога, замок, пісок, повний, чого, сонце, добрий, вовк, столом, коні, овес, трьох, сльоза, небо, льон, довго, пионо, чотири, шостий.

14. Якого походження голосний [e] у таких словах української мови?

Село, земель, день, серце, каменя, кінець, шести, веселий, берег, весь, десять, пень, печі, море, тесть, борець, беру, праведний, плести, орел, озеро, межа, ножем, плечем, тер, пес, пшениця, дерево, шелест.

15. Напишіть давні форми наведених нижче слів; з'ясуйте, які фонетичні процеси змінили звуковий склад українських слів, поясніть причину цих змін (подайте історичні корені слів).

<i>Гончар</i>	<i>пізно</i>	<i>сонце</i>
<i>місце</i>	<i>серце</i>	<i>чесний</i>
<i>масний</i>	<i>перший</i>	<i>слати</i>
<i>тижневий</i>	<i>скло</i>	<i>хруснути</i>
<i>ченця</i>	<i>персня</i>	<i>корисний</i>
<i>кожний</i>	<i>усний,</i>	<i>тиснути</i>
<i>вісник</i>	<i>щасливий</i>	<i>бризнути</i>
<i>ремісник</i>	<i>улесливий</i>	<i>під'їзний</i>

16. Поясніть, чому в одних формах сталися звукові зміни, а в інших — ні.

Гребля : гріб, терла : тер, текла : тік, могла : міг, сікла : сік, несла : ніс, земля : земель, пекла : пік, везла : віз, вузол : вузла, журавель : журавля, корабель : корабля, мед : меду.

17. Відтворіть давні форми наведених сучасних слів, з'ясуйте, з яким фонетичним процесом пов'язані зміни у системі приголосних.

Правда, голуб, сім, столом, конем, рівний, б'ю, темний, з усіма, любов, насип, степ, кров, вісім.

18. У словах поясніть фонетичні зміни, що сталися у процесі формування сучасної української мови.

Ілля, рілля, народження, піддашиця, каміння, стаття, відьма, весілля, суддя, обличчя, плавання, рипіння, завдання, привілля, Забужжя, Запоріжжя, ніччю, сіллю, осінню, челяддю, тінню, міццю, сталлю, сіножаттю, ллю, молодістю, радістю, в'ю, б'ю, кров'ю, любов'ю.

19. До поданих старо- і середньоукраїнських слів допишіть сучасні форми. Поясніть, чому зміна [л] на [в] відбулася не в усіх словах сучасної української мови?

вълкъ —

тълкъ —

возилъ —

жълтын —

ходилъ —

чълнъ —

писалъ —

мълчати —

дълго —

мълва —

кгвалтъ —

шълкъ —

пълнын —

орълъ —

зналъ —

вълна —

носилъ —

вѣлка —

пълкъ —

20. У поданих словах поясніть історичні умови переходу [e] в [o] або збереження [e].

Шовк, чорний, жовтий, прийшов, чоловік, його, бджола/ пчола, чесний, гайок, чешеш, копійок, жонатий/ женити, вечеря/

вечора, жолудь, шести/ шостий, чотири/ четвертий, свіжости, ріжечок, вашого, шиенця, пиноно, ключем, на щоці, льону, льоту, лід/ льоду, шевцем, чого, знайомий.

21. Поясніть походження звука [и] у таких словах:

Зима, тихо, лист, дим, жито, риба, жити, кричати, пити, крити, хитрий, мило, миска, ти, вид, сила, писати, загибель, кислий, вибілити, провина, просити, годити, бити, із ним, нива, чотири, триста, границя, малина, мило, приходить, правдивий, вірити, одним, водити, син.

22. До старо(середньо)українських слів подайте форми сучасної української мови та поясніть, як виникли новоукраїнські слова.

паробокъ	жълтын	ѿдати
пърхати	лѣсъ	пшьено
водакъ	ледъ	острын
мачеѡа	онъ	медъ
жеравль	окъно	четыри
ѡблѣко	овьца	пчела
льнъ	мърочьникъ	бльскъ
търнъ	къто	лѣба
мѣлва	стъкло	дрѣва
бчела	свьтло	мьгла
глѣтати	орѣхъ	камень
веселиѡ	ѡго	роучьникъ

23. Визначіть, за допомогою яких суфіксів і від яких частин мови утворені іменники. До кожного слова подайте історичний коментар звукової форми.

гончарь, горло, сьвѣдокъ, рало, котларь, ловць, звѣздарь, мытарь, калач, неукъ, красота, свчарна, державець, горбань, горбачь, дѣтвакъ, учитель, мечникъ, роботникъ, хлопецъ,

вѣтрило, торгүвала, масло (< мазати), свѣдѣтель, ратай, втіаа, приятель, крило, стрілець, Білик, деревій, газдиня, Ковалишин, пічкаур, пахощі, волошин, ласощі, доктор, студент, русин, Антоненко, глядач, старець, Шевченко, пісня, рідня.

24. До поданих іменників запишіть староукраїнські форми, у зошиті провідмініайте ці слова.

<i>вовк</i>	<i>звір</i>	<i>день</i>
<i>море</i>	<i>буква</i>	<i>плем'я</i>
<i>берег</i>	<i>слуга</i>	<i>камінь</i>
<i>бджола</i>	<i>син</i>	<i>ніч</i>

25. Визначте розряди та граматичні форми староукраїнських займенників.

вашь, ѣ, чин, которага, нѣчто, моє, онъ, того, оно, кѣто, нже, что, кже, тѣ, нѣкѣто, ю, ничѣто, кѣин, ма, кага, свога, си, га, се, ты, вьстака, вьстакѣ, тою, оны, тоу, они, юго, са, юю, ими, има, кого, цѣмь, наю, ва, собѣ, тои, томь, тѣма, вьсею, чѣга, паже, никѣто, сѣ, чимь.

26. У поданих прикметниках знайдіть корінь; укажіть словотворчий афікс та розряд прикметника за значенням.

овьчь, дѣтѣскѣ, дереванѣ, кожанѣ, горькѣ, вѣлчѣ, львовѣ, крѣпокѣ, тажкѣ, людѣскѣ, мирнѣ, слѣпѣ, богатѣ, достоинѣ, петровѣ, братѣскѣ, мариннѣ, низѣкѣ, высокѣ, поганѣскѣ, синовнѣ, жестокѣ, честнѣ, гарославѣ, вѣрнѣ, глүбокѣ, кѣнажѣ, дѣрзѣкѣ, каменѣ, зѣлѣ, ольговѣ.

27. Провідмініайте староукраїнські словосполучення:

- а) хытрѣ зѣвѣрь; высокѣ домѣ; синѣ морѣ;**
- б) владимирѣ городѣ; зѣлѣ кѣнажѣ; мүдра кѣнига.**

28. Утворіть займенникові форми прикметників:

ДОБРЪ	ВЕЛИКЪ	СМѢЛЪ
ДОБРА	ВЕЛИКА	СМѢЛА
ДОБРО	ВЕЛИКО	СМѢЛО

29. До поданих прикметників подайте форми вищого ступеня:

ДОРОГЪ	СОУХЪ	ЗЪЛЪ
НИЗОКЪ	МЬНОГЪ	МАЛЪ
ВЫСОКЪ	НОВЪ	ХОУДЪ
СМѢЛЪ	СОЛОДОКЪ	ДОБРЪ
ВЕЛИКЪ	ЧЪСТЪНЪ	СИНЪ

30. Провідмініяйте подані словосполучення (історичний коментар — обов'язковий).

а) ОДИНЪ РОДНЫИ БРАТЪ, ОДНА МАЛАГА РЫБА, ОДНО ЖЪЛТОК СТЬКЛО; б) ДВА (ОБА) СТОЛА, ДВѢ (ОБѢ) ГОРЫ; в) ТРИ ТВОИ СТОЛИ; г) ПАТЬ ВЫСОКИХЪ ДЖЕЪ; ґ) СОРОКЪ ЧЕЛОВѢКЪ; д) СЪТО ВОЛОВЪ; е) ДВѢ СТѢ СТРѢЛЪ.

31. Від поданих дієслів утворіть усі можливі форми майбутнього часу:

БЫТИ, ОУЛОВИТИ, ЗНАТИ, НАРЕЧИ, ПОХОДИТИ, ПЛАТИТИ, ПОМОЧИ, СЪВЪРАТИ, ХОТѢТИ, ПОСТРНИЧА, КРИЧАТИ.

32. Утворіть від дієслів форми однини, двоїни і множини аориста:

а) ЗВАТИ, ВЕСТИ, БЕРЕЧИ, БИТИ; б) ИТИ, ВОЛОЧИТИ, КАЗАТИ, ДАТИ.

33. Запишіть форми імперфекта від дієслів:

а) ИГРАТИ, НЕСТИ, ЗНАТИ, ЛИТИ, ЛЮБИТИ;

б) **вєзти, мочи, хотѣти, дати, коупити.**

34. Утворіть і запишіть форми староукраїнського перфекта:

а) **мокнути, помочи, жити, вєсти; б) сънати, читати, видѣти, тєчи.**

35. Запишіть форми плюсквамперфекта староукраїнських дієслів:

а) **дати, берєчи, жити, плєсти; б) писати, лити, знати, вєсти.**

36. Утворіть форми наказового способу від дієслів:

а) **водити, вєсти, стати, помочи, знати;**

б) **быти, нести, мочи, жити, ходити.**

Л Е Г Е Н Д А П Р О О Л Е Г А

1118–1119/ 1575 р.

1

Вз лѣтѣ

Ѡ созданїа мїроу * Ѡ • ѡ • ѣ • [. . .]

и живаше ѡлегъ

мѣрь и мѣа кз встѣм страна^м . кнѣжа вз кыевѣ .

5

И припѣѣ ѡсе^н . и помануѣ ѡлегъ ко^н свѣн . и жеѣѣ
постави^а кормїтчи , и не вседа^{тн} на нь , вѣѣ бо прѣже
взпраша^а вѣлѣховѣ и коудесникз . Ѡчѣго ми ѣ^с

оѡмрѣтчи . и ре^ч ѣмоу ѣдїнь коудесникз . кнѣ
же ко^н ѣго же любїши и ездїши на не^м , Ѡчѣго ти

10

оѡмрѣтчи . ѡлегъ же прїимъ вз оѡмѣ сн рѣ^ч . николи^ж
всѣдоу на нь нн внижу ѣго . боле чѣго , и повѣлѣ ко
рмїтчи , и нево^атчи ѣго кнѣмоу . и прѣбывѣ нѣко

лико лѣ^т не дѣа ѣго . дондѣже и на грѣкы ндѣ^т , и при
ше^ашоу ѣмоу кз кыївоу . и прѣкы .д. лѣ^т на .ѣ. лѣ^т .

15

помануѣ ко^н свѣн . Ѡнѣго же влѣж реклн влзєвн ,
оѡмрѣтчи ѡлгоєвн . и призва старѣншинноу коню

ховѣ , река , гдѣ ѣ^с конь мѣн . и ѣго же поставилъ вѣ^а
кормїтчи и влѣтчи ѣго . ѡн же рѣ^ч оѡмерѣль ѣ^с . ѡлегъ

же поимѣаа и оѡкорн коудесника . река . чѣ

20

непрѣво молѣа^т влзєвн . но вѣ^то лѣжа ѣ^с . конь оѡме
рѣль ѣ лѣз живѣ . и повелѣ ѡседлѣтчи ко^н лѣтѣ внижу
кѣтчи ѣго . и прїѣха на мѣстѣо ндѣ же бѣше лѣжа

ще ко́рѣи ѿго́ гóлы ѿ лóбѣ голь. ѿ слѣзъ с ко́на
 поемѣа́са рѣка . ѿсего́ли лѣвѣ смѣ́тъ мнѣ́
 25 вѣ́дѣти , ѿ вѣстѣ́ни ногою̀ на лóбѣ . ѿ вы́иницѣ
 чн сѣмѣа , ѿ оуѣ́вѣкноу ѿ вно́гоу . ѿ стóго разболѣ́са
 ѿумре,
 ѿ плакаше́са по не́^м вѣи лю́дѣи плаче́^м вели́кы^м . ѿ не
 соша ѿ ѿ погребоша ѿ наго́^{рѣ} ниже́ глѣ́гѣса цѣко́вница .
 30 ѿ же́ могла ѿдо́ ѿ до сѣ́го днѣ . сло́ве^т могла́ ча ѿго́
 ва . ѿ бы́ вѣѣ́^л лѣ́^т кнѣ́женѣа ѿдо́ .лѣ́ . ѿ^н дѣ́вно ѿ́
 ꙗко ѿво́лхвова́нѣа сѣбыва́етѣса чѣ́родѣ́нство . =

ОСТРОМИРОВЕ ЄВАНГЕЛІЄ

(запис писаря)

1 Слава тебе́ ꙗко цр҃ю нѣ́сныи . ꙗко сѣподо
 ви ма́ напѣсати е́вѣ́нѣ се . почахъ же́
 пи́сати . вѣ лѣ́^т . * . ѿ . ѿ . ѿ . ꙗко оконьча
 хъ е́ вѣ лѣ́^т . * . ѿ . ѿ . ѿ . Напѣсавъ же́ е́вѣ́
 5 лнѣ́ се . рабоу́ вѣ́жню нареченоу́ е́щюу́
 вѣ кр҃щенни носѣ́хъ . а мнрѣ́скы остро
 мнрѣ́ . блнзокоу́ е́щюу́ нзѣ́славоу́ кзнѣ́
 зоу́ . нзѣ́славоу́ же́ кзнѣ́зоу́ тогда
 прѣ́дрѣ́жащюу́ обѣ́ властѣи о́ца́ свое
 10 го ꙗрослава . ѿ брата́ своего́ володимѣ́ра .
 самъ же́ нзѣ́славъ кзнѣ́зь . правѣ́ла
 ше́ столъ о́ца́ своего́ ꙗрослава кыевѣ́ .

И брата своего столъ поржчи правити •
блнзкою своемуу остроумноу новѣ
15 городѣ • Многа же лѣ^т • дароуи бѣзъ съ
чужавшюу моеу еѵланѣ се • на оутѣ
шенне многамъ дшамъ крѣтнѣ
ньскамъ • дан емоу гъ бѣзъ блнне стѣы
хъ • евангелстъ • нѳона • ма^т Феа •
20 лоуки • мар^к • н стѣыхъ прѳѳъ • Ибра
ама н ѳа^ака • н ѳакова • самомоу
емоу • н подроужню его • Теофа
нѣ н чадомъ ею • н подроужнемъ
чадъ ею • здравствоунте же мз
25 нога лѣ^т • здръжѳце пороученнѣ
свое •:• Амннъ •:• —

⊕ азъ григорин дн
ѳако^н • напишахъ еѵланѣ е • да нже го
разнѣе сего напише • что не можн
30 зазърѣти мьнѣ грѣшникуу •
почахъ же писати • мѳа • октѳ^к
ѳа • на памѳ^т • нларнона • а око
ньча^х • мѳа • мана • вх • ѳі • на па^т •
ѳинфана •:• молю же въсѣхъ по
35 чнтающнхъ • не мוזѣте клѳ
ти • нз испрѳльше • почнтанте •
Тако бо н стѣы апѳлз павлз глѣ
тѣ • блтѣ • а не кльнѣте •:•
амннъ •:• —

ПОВЧАННЯ ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА

1117 р./ 1377 р.

1 А се трѹжахъса • ловы дѣла • понеже сѣдохъ
 в Черниговѣ • а "Щернигова вѣше^А и до сего
 лѣта по стѹ оуганивалъ и имъ даро^М • всею
 силою кромѣ иного лова • кромѣ тѹрова • иже
 5 со щемъ ловилъ ксмъ всакъ звѣрь • а се в Чер
 ниговѣ дѣлалъ ксмъ • конь дикихъ своима рѹкама
 свазалъ ксмъ • въ пѹща^Х • і • и • к • живы^Х конь •
 а кромѣ того же по Роси ѣзда ималъ ксмъ
 своима рѹкама тѣ же кони дикитѣ • тѹра ма • в •
 10 метала на розѣхъ и с конемъ • шлень ма шдинъ
 болъ • а • в • лоси шдинъ ногами топталъ • а
 дрѹгъин рогома болъ • вепрь ми на бедрѣ мечъ
 шталъ • медвѣдь ми ѹ колѣна подѣклада оѹкѹсилъ •
 лютъин звѣрь скочилъ ко мнѣ на бедрты • и конь
 15 со мною поверже • и Бъ неврежена ма съблюде •
 и с коня много падахъ • головѹ си розвнхъ дважды •
 и рѹцѣ и нозѣ свои вередихъ • въ оѹности своен
 вередихъ не блюда живота своего • ни шадя головы
 своѣа •
 20 Ѣже было творити штрокѹ моему то сам
 ксмъ створилъ дѣла • на воинѣ и на ловѣхъ
 ночь и день • на зною и на зимѣ • не даѣа собѣ
 оѹпокоя • на посадники не зра ни на биричи •
 сам творилъ что было • надобѣ весь народъ и
 25 в дому своемъ то я творилъ есмъ • ї в ловчи
 ловчин народъ са^М есмъ держалъ • и в конюсѣхъ • и
 ш соколѣхъ • и ш пастрабѣхъ тоже • и хѹдаго смерда •
 и оѹбогыѣ вдовицѣ не далъ ксмъ силны^М • шви
 дѣти • и црквнаго народа и слѹжбы • са^М есмъ
 30 призиралъ • да не зазрите ми дѣти мон • но инъ
 кто прочетъ не хвалю бо са ни дерзостн своѣа •

но хвалю Ба и прославляю ма^ть кго. иже ма
грѣшнаго и худаго селико лѣ^т свлю^а ѿ тѣхъ
часть смртныхъ. и не лѣнива ма былъ створилъ
35 худаго на вса дѣла члвч^кама потребна. Да сю
грамотицю прочитаючи потѣснѣтеса на вса дѣла
добрага. славяще Ба с стми кго. смрти бо са
дѣти не боачи. ни рати ни ѿ звѣри. но
мужьское дѣло творите. како вы Бъ подасть.
40 уже бо гзъ ѿ рати и ѿ звѣри и ѿ воды. ѿ
кона спадагаса. то никтоже вас не можетъ вре
дитиса. и оубити. понеже не бѹде^т ѿ Ба
повелено. иже ѿ Ба бѹде^т смртъ. то ни щъ
ни мти. ни бра^та не могу^т штыати. но шче
45 добро естъ блюсти. Бжне блюденье лѣплѣ^т
есть члвч^каго.

ГРАМОТА ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ МСТИСЛАВА ВОЛОДИМИРОВИЧА

1130 р.

1 +се азъ мьстиславъ володимиръ снъ държа роу
сьскоу землю въ свое кнажениѣ повелѣлъ е
смь снѹ своемоу всеволодоу ѿдати боуи
цѣ сѣомоу геѡргнѣви съ даннѹ и съ вьрами и съ
5 продажами даже которын князь по моему кна
жениѣ почнетъ хотѣти ѿдати оу сѣого геѡргн
га. а бѣ боуди за чѣмъ н сѣга вѣа и чъ сѣын геѡ
ргнн оу него то штимаѣть. и ты нгоу мене нма
ниѣ. и вы братнѣ. донелѣ же са мнрз съзгоитъ.
10 моланте ба за ма и за моѣ дѣти. кто са ншовета

нечь въ манастири. что бы чѣмъ дзлжѣни ие
 сѣте молити за ны бѣ и при животѣ и въ сзъмь
 рти. ꙗко азъ дахъ роукою своею. ꙗко осенение по
 людие дарованое ползтретниа десяти гри
 15 вьнхъ сѣомоу же георгиѣви. ꙗко се ꙗко вьволодхъ да
 лхъ иемь блюдо серебряно. въ .л. грихъ серебря
 сѣомоу же георгиѣви велѣхъ иемь быти въ
 ние на ѡбѣдѣ колн игоуменхъ ѡбѣдѣтъ.
 даже кто запричитъ или чюу дань и се блю
 20 до. да соудитъ иемоу бѣ въ днѣ пришьствн
 ꙗко своего и тхъ сѣынъ георгии. : : —

СЛОВО О ПОЛКУ ИГОРЕВИМ

Приблизно 1187 г./ XVI ст./1800

1 гарославиныи гласъ слышитъ . зегзицею
 незнаемъ рано кычетъ . полечю рече зегзи
 цею подоунакви. шмочю безбранъ роукавъ
 въ кагалѣ рѣцѣ, оутроу князю кровавѣа ко
 5 ранты. на жестоцѣмъ ко тѣлѣ . гарославна
 рано плачетъ. въ поутивлѣ на заворолѣ, а
 роучи ш вѣтрѣ вѣтрило . чемоу господине ,
 насильно вѣкши. чемоу мѣчешн хиновьскѣа
 стрѣлѣкты . на свою нетрудною крил'цю на
 10 мокѣ ладѣ вон. мало ли ти башетъ горѣ по^а
 шлакты вѣгати . лелѣючи корабли на синѣ
 море. чемоу господине мохъ веселие по ковѣ
 лию развѣа . гарославна рано плачетъ поу
 тивлю городоу на заворолѣ. аркоучи ш днепре

- 15 СЛОВОУТИЧЮ . ТЪТЪ ПРОБИЛЪ КСИ КАМЕННЫТА ГОРЪТИ
СКВОЗЪ ЗЕМЛЮ ПОЛОВЕЦКОЮ . ТЪТЪ ЛЕЛЪГАЛЪ Е^с
НА СЕБЪ СВАТОСЛАВИ НОСАДЪ ДО ПЪЛКОУ КОБА
КОВА, ВЪЗЛЕЛЪИ ГОСПОДИНЕ МОЮ ЛАДОУ КЪМНЪ.
АВЪХЪ НЕСЛАЛА КЪНЕМОУ СЛЕЗЪ НА МОРЕ РА
20 НО, ГАРОСЛАВНА РАНО ПЛАЧЕТЪ ВЪПОУТИВЛЪ
НА ЗАБРАЛЪ АРКОУЧИ СВЪТЛОКЪ И ТРЕСВЪТЛОКЪ
СЪЛНЦЕ . ВСЪМЪ ТЕПЛО И КРАСНО КСИ . ЧЕМОУ
ГОСПОДИНЕ ПРОСТРЕ ГОРАЧЮЮ СВОЮ ЛОУЧЮ . НА
ЛАДЪ ВОИ ВЪПОЛЪ БЕЗВОДНЪ . ЖАЖДЕЮ И^{мь}
25 ЛОУЦИ СЪПРАЖЕ . ТОУГОЮ ИМЪ ТОУЛИ ЗАТЧЕ .

ГРАМОТА

1359 р.

+ ВЪ ЛѢТО ШЕСТИ ТИСЯЦНОЕ ШЕСТЬДЕСЯТЬ СЕМОЕ. КУПИЛЪ ПАНЪ
ПЕТРАШЪ ДѢДИЦТВО ВЪ АНЪНЫ РАДНЕОНЪКОВОѢ ДѢДНИНУ ІЕІЕ И
ВОТНИНУ ШТО ПО НИИ ѠЦѢ ДАЛЪ. АНА ПРОДАЛА ПЕТРАШКОВИ
РАДЪЦѢѢОВЬКОМУ СВОЮ ДѢДНИНУ И ВОТНИНУ ОУ ВѢКИ И ДѢТЕМЪ ЕГО.
ПОЛЪ СТАВА И СО МЛНМОМЪ И СЪ КОРЪЧМОЮ И ЗЕМЛЕЮ И ЗДВОРНЦИ И
СО ВСЕМЪ ШТО КОЛИ ѠЦА ІЕІЕ ПРИЛУШАЛО. А ВЪ ТО НЕ НАДОВѢ
ОУСТУПАТИСѢ НИ ОУНУКУМЪ ІЕІЕ. НИ ПЛЕМЕНИ ІЕІЕ. А КУПИЛЪ ПАНЪ
ПЕТРАШЪ ЗА Сорокъ ГРНВЕНЪ. А НА ТО ПОЛУЧЕН ПАНЪ СТАРОСТА РЪСКОѢ
ЗЕМЛИ ѠТА ПИЛЕЦКІИ. ВОЕВОДА ЦТНБОРЪ ПИСАРЬ ГЛШКО. А СЕ ЗЕМЛАНЕ
ПАНЪ ХОДЬКО БЫБЕЛЬКІИ. КАДОЛЪФОВНЪ ДРУЗДЪ. ИВАНЪКО
ПОЛЪПРНЧНЪ. БОГДАНЪ ТНВУНЪ. ЦЕПАНЪ БОЛОШИНЪ РНЕОТНЦКІИ.
ѠЛЕФѢРЬКО СУДЪА. ПАНЪ ВОИТЪ ПЕРЕМЫШЛЬКІИ. КАНЪТУРЪ ИЗЪ УГОРЪ
ГОРЪ. ПАНЪ ГУТАРЪТЪ. КОРЪ СОКОВНЪ. ГАНЪ КѢРАХОВНЪ. А ПИТЪ
МОГОРНЪ ОУ БЫБНЦКОГО ОУДОМУ ЗА КОПУ ГРОШНІ. А ПИСАЛЪ
ГРАМОТУ ПИСАРЬ ПАНА СТАРОСТЫНЪ ДЪАКЪ ИЗЪ БОЛЕСТРАШНЪ
ИМЕНЕМЪ ДЪАКОВНЪ. А ПРИ ТОМЪ БЫЛЪ ПОПО ПЕЧѢРСКІИ ПЕТРЪ. А
КОРЪМНЪТЪ ѠЛЕХНОВНЪ СЕМЕНЪ ОУ ВѢКИ ВѢКОМЪ АМИНЬ • | • +

ПІСНЯ ПРО ШТЕФАНА ВОЄВОДУ
із Граматики Яна Благослава

1571 р.

- 1 Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?
На верші Дунаю три роти ту стою:
Первша рота турецька,
Друга рота татарська,
5 Трета рота волоска.
В турецьким роте шаблами шермую,
В татарским роте стрилками стріляю,
Волоским роте Штефан-вийвода.
В Штефанови роте дівонька плачет,
10 І плачуци повідала: “Штефане, Штефане,
Штефан-вийвода! Альбо ме пуймі, альбо ме ліші!
[...]”
А што ж то мі речет Штефан-вийвода?
“Красна дівоньце, пуйміл бих те, дівонько,
Неровнай мі ес; лішіл бих те, міленька мі ес”.
- 15 Што ж мі рекла дівонька? “Пусти мене Штефане!
Скочу я в Дунай, у Дунай глубоки.
Ах, kdo ме доплинет — его я буду”.
- Нехто не доплинул красну дівоньку,
Доплинул дівоньку Штефан-вийвода,
20 І взал дівоньку за білу ю ручку:
“Дівонько-душенько, міленька мі будеш”.

ІНТЕРМЕДІЯ ДО ДРАМИ ЯКУБА ГАВАТОВИЧА

1619 р.

Максим.

Гей, Грицю, встань, та Динису!

Чом дулго спиш? Іди к бісу!

Динис.

Ну, юже тепер мувите,
Та и снї в перед кажите!

Максим.

Гей, братя! я-м в небі бив.
Гей, том ся там хороше міў!
Гей, гей, тож трудно скажати,
Щом я там могль охледати...
Та тот небо як золоти
Замок, що такей роботи
В сьвіти-м не видал красное!
Мури маєт золотое,
Та каменамі сажене
Дорогимі: сут зелене,
Сут білоє, черленое,
Сут блакітне та сьвітное.
Та и муст там єст золоти.
Та я собі перед врати
Стою, аж там викрикают
Ангелі, ейже спивають
Хороше! та сьвятих много
Стоїт вольмі. Ось я того
В небі ся там насмотрелем!
И господа відилем
Бога: та седит за столом,
А всі біют пред нїм чолом,
Та се и всі так жегнают.
Як ми в цоркві, та співають,
Потим бог господ носити
Істи казал: там служити,
Що живое, ся рушило!
От, братя, тот ся мі сніло.

Динис.

Та юже-сь все виповідил?

Максим.

Іще, бом там внет схлідил
Що потрави принесено,

Та и мене за стол всазено.
Гей, билож там много
Істи — не пребачу того!
Било мясо, просята,
Били печоне курчата,
Били там и вароное,
Та била и смажоное —
Все хорошо, и з юшкою
Білою, та и жолтою,
И тисто било варене;
Смажоне, та и печоне;
И пироги тамо били,
Та и борщика зварили,
Та била и капустаая,
И горох, била кашая,
Та била там и ботвіна,
И вшелякая зверина.
От так ся я в небі мілем
На банкети, що там билем!

Рицко.

Та я, братонку, в піклі бив.
Ой томже тим біду терпіў!
Чарненьци там по голові
Били мя, та по хриптові
Літунове. Та там всього
Видилем поспольства много:
Суть тамо попи, панове,
Та наси побратимове,
Сут там и ліхое жункі,
Сут не велике дітонкі,
Всі гореют аз по уши;
Бідаш там и моей души
Била, та на “вічне вікі,
Кажут, будеш терпіл мукі”
Тот ся міні ліше сніло —
Бодай ся тот не трапило!

Динис.

Та я, браття, собі лежу,
Та ось гангель ідет, віжу,
Та тот до мене пришедши,
Порвал мене за волоси,
Та ме посадил на небе,
Та я там відилем тебе
Що ти собі вживал-есь;
Там я просил, що бо дал-есь
Міні що, куска одного.
Нехотилесь, все до того
Пирога — казаў-есь з неба.
Та гангель: “юж те не треба
Тут — рикл міні — товариства,
Колісь відил! Ось у биса
Други седіт в тоім пеклі!”
Та ме там ставіл при теплі:
Аж ти на мене ківаєш,
Та слова такі волаєш:
“Юж мене не гледаєш!
Возьмі пирох, що там маєш,
Та зійш, бо на вічні вікі
Тут буду терпити мукі!”
Та зась гангель тут ме ставіл,
Та ям ся пирога наіл.

По похоронѣ старого Хмелницкого, любо то еще за живота старій Хмелницкій назначил гетманом сына своего Юря, але еднак нещасливая зайздросць albo хтивость уряду тоє справила, же з старшини не один того собѣ зичил уряду, а не могучи явне с тим откритися и того явне доказовати, тоє умыслили и намовили, яко молодого лѣти Хмелницкого, жебы от того уряду отмовлялсья, здаючи оній. И так, будто учинивши раду, часть козаков зобравши в двор Хмелницкого, а найбільше тых людей превротних, а тым зичливых, которых на тот уряд гетманства прыгнули, а востатку двор замкнули, не пуцаючи никого. Где Юрій Хмелниченко, выйшовши з светлицы у тую раду, учинил подякованне от родича своего за уряд гетманства и поклонилсья усему войску, и положил булаву и бунчук в той радѣ, и, поклонившися, отойшол в свѣтлицю. А Виговскій писар за писарство подяковане чинил, а обозній Носач корсунскій за уряд обозництва. И тая булава час немалій лежала в той радѣ, кожному бы ся хотѣло узяти тот уряд, але же не позволяет войско. Пытано по килка крот през асаулов войска: на чом бы воля їх была, жебы зоставал на том урядѣ гетманства. Але усѣ одними голосами кричат, жебы син Хмелницкого гетманом зоставал, а звлаща з посполитых козаков тые голоса призывают молодого Хмелницкого и просят оного, жебы тот уряд справовал на мѣстцу отцевском, которій отмовляется молодостию лѣт своіх и фрасунком смерти родича своего. А до того придаючи, же еще оному до так великого уряду лѣта не позволяют, не маючи такого довицѣну войско справовати, и жебы Україна зоставати мѣла в тихости.

А кды пришол тот день среди, знову козаков раду и знову в тот же двор Хмелницкого зобралося козацтво, полковники и сотники, и що могло увойти чернѣ, — знову о тоє гетманство трактовати. Але яко перве сотники з чернью постановили, на том и стали, жебы зоставали знаки войсковые при Хмелницком молодом, и жебы з своіх рук Выговскому давал, як у войско выходити маєт, а з войска як повернет, жебы знову отдавал до рук Хмелницкого.

Ω БОНДАРТАХЪ

- 1 ЧЕ^{СТ}НО Е^{СТ} И БОНДАРСТВО И ВЕ^А МН^А НАДОБНО:
 БО НИХТО^О НЕ ШЫ^И ДЕ^Т И БЕЗ^И НИ^Х ПОДОБНО.
 А ХО^У И ВСЯ^К РЕМЕСНИКЪ ЛЮДА^{МЪ} ВСЕ^{МЪ} ПОТРЕБЕ^И:
 ТА^К ЖЕ И БО^ДА^Т ВЮДА^А Е^{СТ} НЕ БЕ^ЗПОТРЕБЕНЪ.
 КГДЫ^К НЕ ШН^И НЧ^Е В ЧЕМЪ БЫ НАПН^ТКОВЪ ХРАН^ИТИ:
 И НЧ^Е В ЧЕ^{МЪ} БЫЛО^К ЖОНКА^{МЪ} И ВОДЫ^И НОС^ИТИ.
 А ЦО^О ОБР^ЕЗКИ ШЕВЦ^Е И КРА^КЦ^Е ПОКН^ДАЮТЪ:
 А БОНДАР^Е ОБР^ЕЗКО^К СВОИ^Х НЕ ВКН^ДАЮТЪ.
- 5 ТАК ЧТО ТР^ЕБИИ КОТР^ЫМИ МОЖЕ^Т В^З ПЕЧ^Е ПАЛ^ИТИ:
 ТА^К ЖЕ ЗА^С ОСОБЛ^ИВЕ И ЧЕ^СТИ НАВАР^ИТИ.
 І НЕ БУДЕ^Т ДР^ЕМ^АТИ ЖЕ ЧО^О СТ^УКИ ГР^АКИ:
 А К ТОМУ^У НА^И П^АЧЕ ІАКЪ ПОЧ^ТАГНЕ^Т ЧАБ^АКИ.
 І НЕ КОХА^ЕТ^А ВЪ С^ИН^У ЖЕ РОБИ^{ТЪ} И ВНОЧ^Е:
 АБО ТРО^О А^БО КРУ^ГИ, ИЛИ СТ^РУЖЕ^Т ОБР^УЧ^Е.
 І МА^И СТ^ЕСТВО СВОЕ^О ТА^М И ТАМЪ РОИ^КЛАДЕ^{ТЪ}:
 И ОХ^ОЧ^УЮ ДО РОБО^ТИ ПИЛНО^О М^АЕ^{ТЪ}.
 А ЦО^О ЗАРОБИ^Т МУС^ЕТЪ ЧАЛОМЪ И ПРОП^ИТИ:
 ПОСЛ^Е ПРА^ЦЫ ЖИВОТ^Ы ТРО^ХА ПОКР^ЕП^ИТИ.
- 10 ПОЧО^О СТАНЕ^Т РОБИ^ТИ ЗНОВ^У ХОЧЪ НЕ МНОГО:
 А^Ж В НЕГО И ЧЮТ^ЮНУ^И И ВСЕГО ВП^ИТ^А МНОГО.
 І ТАКЪ ЧТОЕ РЕМЕЛ^О ВЕ^А МН^А ПОХВАЛ^ІАЮ:
 И ДО КО^ЦА В^ЕК^У И^{МЪ} ТОГО ХЛ^ЕБА ПРИ^ІАЮ.

У поданих нижче текстах виділено *курсивом букви чи сполуки букв*, що відображають певні праслов'янські або українські фонетичні явища, а також підкреслено граматичні форми. Назвіть фонетичне явище, відображене у слові, і прокоментуйте походження граматичної форми.

РУСАЛКА ДНІТРОВАЯ

1837 р.

ПЕРЕДСЛІВЄ.

Судило нам ся послѣдним бути. Боколи другі Славяне вершка ся дохаплюют, и естли не ўже то небавком побратают-ся с поўним, ясным сонцем; нам на долинь в густій студенній мраць гибѣти. Мали и ми наших пѣвцѣв и наших учителів, але найшли тучи и бури, тамті занѣмѣли, а народови и словесности на доўго ся здрѣмало; однакож язык и хороша душа руска була серед Славлянщини, як чиста слеза дѣвоча в долони серафима.

Зволила добра доля появи-ся и у нас зберкам народних наших пѣсень, и иншим хорошим и цѣловажним дѣлам; є то нам як заране по доўгих тмавих ночох, як радість на лицѣ нещасного, коли лутша надѣя перемчит скрізь серце єго; сут то здорові поўно-сильні рїстки, о которих нам цѣлою душею дбати, огрѣвати, плекати и зрощати док під крилом часу и добрих владнувателѣв хорошою и крѣпкою засіяют величею.

Не журися Русалочко з над Днѣстра, що-сь не прибрана, в нарядѣх який від природи и простодушного и добросердного народа твоего приймила-сь, – стаєшь перед твоїми сестрицями. Они добрі, вибачат ти, приймут тя и прикрасят.

Сказати нам дещо о правописи сей книжочки. Хочемо зачинати, проте знати нам конче, яке теперѣшньому языкови истинное лице; за-для-того держалисмо-ся правила: “пиши як чуєшь, а читай як видишь”. [...].

Поклони-ся Русалко наша низко Всечестному Сподареви Николѣ Верещинскому, що тебе звелѣў родитися, и всѣм що ты пристроѣли пѣснями народними и Стариною; именно: Трудолубивому Мирославоу Илькевичови, – потом Православоу Каўкови, Ивану Бѣлѣньскому, Маркеллу Кульчицькому, Мннчакевичу — и иным; – честь им най буде и слава, а в руских дѣтех най усерднѣйша подяка! —

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

1840 р.

Стоить въ сели Суботови
На гори высокій,
Домовина украины
Широка глыбока.
Ото церковь Богданова
Тамъ то *винь* молився
Шобъ москаль добромъ и бѣхомъ
Зъ козакомъ дилывся.
Миръ души твоѣй Богдане!
Не такъ воно стало:
Москалыки шо заздрили
То все очухралы.
Могилы вже розривають
Та грошей шукають,
Ліохи твоѣ розкопують
Та тебежъ и лають.
Шо й затруды не находятъ!
Отакъ то Богдане!
Занапастывъ есы вбогу
Сыроту Украйну!
За тежъ тоби така й дяка
Церковь-Домовину
Нема кому полагодыть!!
На тѣй Украйни,

На тій самій, що зь тобою
Ляха задавила!
Байстрюки Катерини
Сараною сили.

Отакє то Зіновію
Олексієвъ друже!
Ты все *отдає* пріятелямъ
А имъ и байдуже.
Кажуть бачишъ шо все то те
Таки й було наше,
Шо вони тилько наймалы
Татарамъ на пашу —
Та полякамъ... може й справди
Нехай и такъ буде!
Такъ сміюцяжъ зь України
Сторонні людѣ!
Несмійтеся чужи людѣ
Церковъ-Домовина
Розвалиця... и съ пидъ неи
Встане Украина.
И розвіє тьму неволи
Свить правды засвитыть,
И помоляця на воли
Невольнычи диты!

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛШ

Зазивний лист до української інтелігенції

1882 р.

Наше слово загартоване в устах Олегів, Святославів, Володимирів іще тогді, як Москва й не наклюнулась. Загартовували ми його і в устах того рицарства, до котрого слалась із зазивами вся Европа, воюючи з ворогами віри Христової або свободи релігійної.

То ж воно служило в боротьбі сили мускулної з мускулною. Тепер настав для нього час боротьби духа з духом. Як не вспосліджують нас ті люде, що озиваються представителями Москви, а мусять признатись, що український дух виступив на своє діло житні героїчно.

... Величною зробилась Москва не одною стихійною силою. Здавалось би, нам подобно втонути у тому величчі, зникнути в блискавичному сяєві всеросійської слави, стопитись ув один метал із Москвою серед страшеного огню, котрим вона палила землю і воду, перекуватись у щось неодмінне вовіки під залізним ціпом баби Яги, що в нашій казці кує москалів на мідяному току, покрепляючи силу решетами картечі.

Москва виросла якимсь дивом перед очима в історії. Про нас, що помогли їй знятись од землі аж під небо, ніхто й не згадував, прославляючи її царів та героїв. Нас мовби ніколи не було й на світі...

Аж ось, саме під ту велику годину, як засіяла повним світом невмируща слава Пушкіна, найкраща слава, якою може величатись нація, — у нас на Україні, серед забутих степових могил, мужицька мова піднялася ізнічев'я до високости всенародного жалю, плачу, піднялась до погорджування великою гординою і до погрожування великій потузі.

... Сила була в пророкуванні нової боротьби, боротьби за народне право вже не мечем і огнем, а духом і правдою. Заговорило понад Дніпром німе камінне; озвались голосно бур'януваті городища, і все живе почуло, що горяча предківська кров кипіла і бушувала не даремно.

ІВАН ФРАНКО ПРОЛОГ ДО “МОЙСЕЯ”

1905 р.

**Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорожю,
Людським призирством, ніби струпом вкритий!**

Твоїм будущим *душу* я трівожу,
Від *сорому*, який *нащадків пізних*
Палитиме, заснути я не можу.

Не вже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїздних?

Не вже по вік уділом буде твоїм
Укрита злість, облудлива покірність
Усякому, хто зрадою й розбоєм

Тебе скував і заприсяг на вірність?
Не вже тобі лиш не судилось діло,
Щоб виявило твоїх сил безмірність?

Не вже за дармо стільки *серць* горіло
До тебе найсвятішою любовю,
Тобі офіруючи *душу й тіло*?

За дармо край твій весь политий кровю
Твоїх борців? Йому вже не пишать ся
У красоті, свободі і здоровю?

За дармо в слові *твойому* іскрять ся
І сила й м'яккість, дотеп і потуга
І все, чим може в гору дух піднять ся?

За дармо в пісні твоїй *леть* ся туга
І сьміх дзвінкий і жалоці кохання,
Надій і втіхи *світляная* смуга?

О, ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний *твого* повстаня.

О, як би хвилю вдать, що слова слуха,
І слово вдать, що в хвилю ту *блаженну*
Вздоровлює й *огнем живущим* буха!

О, як би пісню вдать палку, вітхненну,
Що міліони порива з собою,
Окрилює, веде на путь *спасенну!*

Як би!... Та нам, знесиленим журбою,
Роздертим сумнівами, битим *стидом*, —
Не нам тебе провадити до бою!

Та прийде час, і ти *огнистим* видом
Засьєєш у народів *вольних* колі,
Труснеш Кавказ, *впереш* ся *Бескидом*,

Покотиш *Чорним* морем *гомін* волі,
І глянеш як *хозяїн* *домовитий*
По своїй хаті і по своїм *полі*.

Прийми-ж сей *спів*, хоч *тугою* *повитий*,
Та *повний* віри; хоч *гіркий*, та *вільний*;
Твоїй *будуцині* *задаток* *слізми* *злитий*,

Твоєму *генію* мій *скромний* дар *весільний*.

Д. 20 липня 1905.

В А С И Л Ь С Т У С

1938–1985

За літописом Самовидця

1 Украдєне сонце зизить *схарапудженим* оком,
мов *кінь* *навіжений*, що чує під *серцем* *ножа*,

за хмарами хмари, за димом пожарищ — високо
зоріє на пустку давно збайдужіле божа.

5 Стинаються в герці скажені сини України,
той з ордами бродить, а той накликає Москву,
заллялися кров'ю всі очі пророчі. З руїни
підводиться мати — в годину свою грозову:
— Найшли, налетіли, зом'яли, спалили, побрали

10 з собою в чужину весь тонкоголосий ясир.
Бодай ви пропали, синочки, бодай ви пропали,
бо так не карав нас і лях, бусурмен, бузувір!
І Тясьмину тісно од трупу козацького й крові,
і Буг почорнілий загачено трупом людським.

15 бодай ви пропали, синочки, були б ви здорові
у пеклі запеклім, у райському раї страшнім.
Поли з вас наріжуть, натешуть на гузна вам палі
і крові наточать — упийтесь пекельним вином.
А де Україна? Все далі, все далі, все далі

20 шляхи поростають дрімучим терпким полином.
Украдене сонце зизить схарапудженим оком,
мов кінь навіжений, що чує під серцем метал.
Куріє руїна. Кривавим стікає потоком,
і сонце татарське — стожальне — разить наповал.

ЛІТЕРАТУРА

Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. — Ужгород, 1960. — 416 с.

Безпалько О. П., Бойчук М. К., Жовтобрюх М. А., Тараненко І. Й. Історична граматики української мови. — К., 1962. — 512 с.

Безпалько О. П., Маїтабей О. М., Шарпило Б. А. Збірник вправ з історичної граматики української мови. — К.: “Радянська школа”, 1958. — 176 с.

Безпалько О. П., Самійленко С. П. Історична граматики української мови. — К., 1967.

Булаховський Л. А. Питання походження української мови// Вибрані праці в п’яти томах. — К.: “Наукова думка”, 1977. — Т. 2. — С. 9—216.

Булаховський Л. А. Історичний коментарій до української літературної мови// Вибрані праці в п’яти томах. — К.: “Наукова думка”, 1977. — Т. 2. — С. 217—324.

Горбач О. Генеза української мови та її становище серед інших
Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинко І. І. Історична граматики української мови. — К.: “Вища школа”, 1982. — 320 с.

Іванов В. В. Историческая грамматика русского языка. — Москва, 1990. — 400 с.

Історія української мови. Фонетика. — К.: “Наукова думка”, 1979. — 368 с.

Історія української мови. Морфологія. — К.: “Наукова думка”, 1978. — 540 с.

Історія української мови. Лексика і фразеологія. — К.: “Наукова думка”, 1983. — 743 с.

Історія української мови. Синтаксис. — К.: “Наукова думка”, 1983. — 504 с.

Історія української мови: Хрестоматія. — К.: “Либідь”, 1996. — 281 с.

Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. — К.: “Наукова думка”, 1992. — 416 с.

Німчук В. В. Південні давньоруські говори — основа української мови// Історія української мови: Хрестоматія. — К.: “Либідь”, 1996. — С. 257—269.

Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови. — К.: “Наукова думка”, 1988. — 280 с.

Півторак Г. П. Українці: звідки ми і наша мова. — К.: “Наукова думка”, 1993. — 200 с.

Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов’янських зі “спільної колиски”. — К.: Видавничий центр “Академія”, 2001. — 152 с.

Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови. — К., 1964. — 234 с. — Ч. I—II.

Трубецкой Н. С. Избранные труды по филологии. — М.: “Прогресс”, 1987. — 560 с.

Хабургаев Г. А. Становление русского языка. — М.: “Высшая школа”, 1980. — 192 с.

Шахматов Ол., Кримський Аг. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам’ятників письменної староукраїнщини XI—XVIII в. — К., 1922. — 184 с.

Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова// Історія української мови: Хрестоматія. — К.: “Либідь”, 1996. — С. 191—205.

Якубинский Л. П. История древнерусского языка. — Москва, 1953. — 368 с.